



İLAHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 16:1 (2011), SS.85-112.

BASRA VE KÛFE ARAP DİLİ EKOLLERİNİN ÂMİLLER ÖZELİNDE İHTİLAFLARI

The Disputes of the Arabic Language Schools of Basra and Kufe in Perspectives of Words' Influences/Âvâmils

Dr. Enes ERDİM
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: eerdim@firat.edu.tr

Özet: Fetih hareketleriyle birlikte İslam toprakları genişlemiş, farklı kültür ve milletten birçok kimse müslüman olup İslam toplumuna katılarak din dili olan Arapça'ya yönelmişlerdir. Bunun sonucunda Arapça lahn/yanlış okunma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumu gören o dönemin alimleri de koruma amaçlı olarak Arapça'nın temel prensiplerini tespit etmek için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Zamanla bu çalışmalar genişleyerek Arap dili bağlamında Basra ve Kûfe olmak üzere iki ana ekol oluşmuştur. Bu ekoller benimsedikleri metot ve ilkelere bağlı olarak birçok konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Biz de bu makalede Arapça'nın omurgasını oluşturduğu düşüncesiyle, sözünü ettiğimiz dil ekollerinin âmillere ilişkin görüşlerini, delilleriyle birlikte ele alarak detaylı bir şekilde incelenmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Âmil, Ma'mûl, İhtilâf, İsim, Fiil, Edat, Kûfe Ve Basra Dil Ekolleri

Abstract: With the movements of conquest and expansion of Islamic territory, many people from different cultures and civilizations became muslim and they chose Arabic as their religion language. As a result of this, Arabic faced being pronounced wrongly. The scholars of that time realized various studies to determine basic principles of Arabic. These studies expanded in the long run and formed two main schools one of which was the Basra and the other one was the Kûfe school. These schools had many controversies in lots of ways with the methods and principles they adopted. In this article, as they consist the basis of Arabic, we tried to study opinion of the effects of words of language schools in detail with their proofs.

Key words: Arabic, Word's Influence/Âmil, The Word Affected/Ma'mûl, Controversy, Noun, Verb, Preposition, Kûfe And Basra Language Schools

GİRİŞ

Fetih hareketleriyle birlikte İslam toprakları genişlemiş ve Arap olmayan birçok toplum İslamiyeti benimsemiştir. Yeni Müslüman olan bu toplumlar, doğal olarak dinin iki temel kaynağı olan Kur'an ve sünnetin dili olan Arapça'ya yönelmişlerdir. Bu da sadece Arap olmayanlara özgü kalmayan Haccac gibi fasih Araplara dahi sirayet eden lahn hastalığının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹

Müslüman alimler yeni Arapça öğrenen Müslümanları ve dinin temel kaynaklarını lahn tahribatından korumak için çeşitli uğraşlar içine girmişlerdir. Bu bağlamda dile ilişkin ilk çalışmaların Hz. Ali'nin teşvikiyle Ebu'l-Esved ed-Duelî tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir. Nitekim O, fâil, mefûl, izâfet, cezm, nasb ve cer harleri, taaccûb, istifhâm, na't, ُ ve benzerleri gibi konulardan bahsetmiştir.²

Sonraki süreçte birçok alim çeşitli eklentiler yaparak Arap dilini- özellikle nahvi- çeşitli terimlere sahip bilimsel bir disiplin haline getirmişlerdir.³ Ebu'l-Esved'den sonra İbn İshâk el-Hadramî nahvin illetlerini açıklamış, İshâ b. Omer ise ilk defa bu konuda eser yazmıştır.⁴

Basralı alimler Basra'da ve civar bölgelerde nahiv konusunda ayrıntılı açıklamalar yapmışlar, bu ilim cami ve mescitlerde okutulur olmuştur. Kûfeliler ise, ancak bu ilim Basra ve civarında şuyu bulduktan sonra nahivle uğraşmışlar, tedvin ve tahsil konusunda onlarla yarışır ve tartışır hale gelmişlerdir. Bu tartışmalar ve ihtilaflar zaman zaman şiddetlenmiş, her ekol kendi görüşlerini destekleme amaçlı değişik delil ve yöntemler ortaya koymuşlardır.⁵

Basralılarla Kûfelilerin arasındaki ihtilafların kaynağı daha çok metodolojiktir. Bu konuda Basralılar sem'aya dayanmışlar, zorunlu olmadığı müddetçe kıyası kullanmamışlardır. Ayrıca sadece fasih Araplardan nakilde bulunmuşlardır. Kûfeliler ise daha çok Nebatlılar ve İranlılarla olan birlikteliklerinden dolayı kıyası ön planda tutmuşlar, Basralıların itimat etmediği kimselerden de nahvî rivayetlerde bulunma konusunda çekimser tutum sergilememişlerdir.⁶

¹ Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-Muzhir fî Ulumi'l-Luğa ve Envâihâ*, (thk. Komisyon), Mektebetu't-Turâs, Kahire, trs., II/396; es-Sâmarrâi, İbrahim, *el-Medârisu'n-Nahviyye-Ustûreten ve Vâkien-*, Dâru'l-Fikr, Ammân, trs., s.9

² Suyûtî, *el-Muzhir*, II/397; el-Fîrûzebâdî, Muhammed b. Yakûb, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, (thk. Muhammed el-Mısrî), Cemiyetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, h.1407, Kuveyt, s.31; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (thk. İhsân Abbâs/I-VII C.), Dâru Sâdır, Beyrût, 1994.

³ Tantavî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşhuri'n-Nuhât*, Dâru'l-Meârif, trs., s.91.

⁴ ez-Zeyyât, Ahmet Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabi*, Dâru Nahdeti Mısır, Kahire, trs., 364.

⁵ ez-Zeyyât, *Tarih*, s. 365.

⁶ Zeyyât, *Târîh*, s.365

Basra ve Kûfe ekollerinin tartışmalarının bir kısmı âmil eksenslidir. *عَمَل* kelimesinden türemiş ism-i fail kalıbında gelmiş olan âmil kavramı, sözlükte etki eden anlamına gelir. Terimsel olarak ise, cümle içerisinde herhangi bir görev üstlenmiş kelimenin sonunun belirli bir şekil üzere (i'râb) okunmasını gerekli kılan lafızdır.⁷ Arap dilinin en temel unsurlarını teşkil ettiğinden olsa gerek, Abdulkâhir Cürçânî⁸ gibi alimler müstakil âvâmil kitapları yazmışlardır.

Biz bu çalışmamızda Basralılar ve Kûfeliler arasında ortaya çıkan ihtilafları âmiller özelinde ele alacağız. Bu doğrultuda mübteda ve haberin, ismin önünde zikredilen zarfın, zamrini nasbetmiş bir fiille mansûb olan ismin, tenazu babının, ما –إِ Hicaziye'nin haberinin, إِنَّ ve benzerlerinin haberlerinin, haber olarak kullanılan zarfların haberlerinin, mefûlu maahın, müstesnanın , مُنْذُ anlamındaki و in dahil olduğu sözcüğün, مُنْذُ ve مُنْذُ edatlarının dahil olduğu merfû ismin, muzari fiilin, و dan sonra mansûb olarak bir başka fiile atfedilen fiilin, talep ve talep anlamındaki cümlelere cevap gelen ف edatlı muzari fiilinin, şart ve cevap fiillerinin, كَى anlamındaki ل in dahil olduğu muzari fiilin ve şart edatı إِنَّ den sonra gelen ismin âmilini inceleyeceğiz.

1. Mübteda ve Haberin Âmili

Mübteda, takdirî veya lafzî olsun her çeşit âmilden soyutlanarak kendisine isnad yapılan merfû isimdir.⁹ Haber ise isnad yoluyla hüküm verilmiş isimden bahseden cümle veya müfred merfû isimdir.¹⁰ Mübteda ve haberin ise neyle merfû olduğu tartışmalıdır.

Basralılara göre mübteda, her ne kadar lafzî âmillerden soyutlanma anlamına gelmiş olsa da ibtida ile merfûdür.¹¹ Çünkü nahiv ilminde âmiller ateşin odunu yakmasında görüldüğü gibi sözcükler üzerinde hissi amel yapmazlar. İcmayla irab belirli yerlerdeki delalet ve belirtilerdir. Delalet bir şeyin varlığıyla olabileceği gibi yokluğuyla da mümkündür. Örneğin kişinin yanında iki tane elbise olduğunu düşünelim. Birini boyayıp diğerini olduğu

⁷ et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istulâhi'l-Funûn*, (thk. Ali Dahrûc), Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrût, 1996, II/1165;

⁸ Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed b. Fâris, *el-A'lam*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, IV/48.

⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, trs., I/1079; İbn Hişâm, Cemaleddin b. Yusuf b. Ahmed, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, (thk. Muhammed b. Abdulhamîd), Dersaadet Yay, İstanbul, trs., s.116 vd; Suyûtî, Celâleddin, *el-Metâliu's-Saide fi Şerhi'l-Feride*, (thk. Nebhân Yasîn Huseyn); yy., 1977, I/ 253; İbn 'Usfûr, 'Ali b. Mu'min, *el-Mukarrib*, (thk. Ahmed Abdusettar el-Cevârî, Abdusettar el-Cebûrî), yy., 1972, I/82.

¹⁰ Ebu Hayyân, *el-İrtişâf*, I/1085; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 117.

¹¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, (thk. Muhammed Behçet el-Baytar), Metbûatu'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-'Arabî, Dimeşk, trs., s.67; Suyûtî, *el-Metâli*, I/256; İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ömer, *el-İdâh fi Şerhi'l-Mufassal*, (thk. Dr. Musa el-Alîlî), Matbaatu'l-'Ânî, Bağdad, trs., I/182; el-İstirâbâzî, Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), Bingazi, 1996, I/227.

gibi bırakır. Dolayısıyla boyamamak, boyama gibi işaret ve belirti olur. Bu durumda lafzî âmillerden soyutlanma âmil yerine geçebilir.¹² Haber konusunda ise bu ekol mensupları arasında ihtilaf vardır. Bazılarına göre ibtida ile bazılarına göre hem mübtada hem ibtida ile bazılarına göre ise sadece mübtada ile haber merfû olur. Haberin ibtida ile merfû olduğunu iddia edenlere göre ibtidâ mübtedada amel edince كَان ve benzeri lafzî ‘amillerdeki gibi haberde de amel etmesi gerekir. Dolayısıyla burada mübtada üzerine dahil olan lafzî âmiller üzerine kıyas yapılmıştır.¹³ Hem ibtida hem de mübtada ile merfû olduğunu kabul edenlere göre ise haber ibtida ve mübtadadan sonra gelir. Mübtada hiçbir zaman ibtidâdan ayrı düşünülemez. Haber ise ancak mübtedâ ile varlığını sürdürebilir. Dolayısıyla her ikisinin onda âmil olması gerekir.¹⁴

Kûfe ekolüne göre ise mübtada haberi, haber ise mübtedayı ref eder.¹⁵ Çünkü mübtada habersiz haber ise mübtedasız olmamaktadır. Söz ancak ikisiyle tamamlanabilmektedir.¹⁶ Dolayısıyla hiçbir zaman onlardan birinin diğerinden ayrılamaması ve sürekli birbirlerini gerektirmeleri sebebiyle mübtada ve haber karşılıklı birbirlerini merfû kılarlar. Aynı zamanda her birinin hem âmil hem de mamul olması konusunda da herhangi bir şakınca yoktur. Bu duruma Kur’ân’da çokça rastlanmaktadır. Örneğin أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ /Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır,¹⁷ âyetinde أَيْنَمَا sözcüğü تَكُونُوا ifadesiyle mansûb, تَكُونُوا ise أَيْنَمَا ile meczumdur.¹⁸

2. İsmi Önünde Zikredilen Zarfın Âmili

Bazen zarf, cümle içinde bir ismin önünde zikredilmektedir. Bu zarfın cümledeki görevi ihtilaf konusu olmuştur. Basralılara göre آمَامَكَ مُحَمَّدٌ ve فِي الدَّارِ زَيْدٌ örneklerinde olduğu gibi zarf bir ismin üzerine geçtiği zaman, o isim ibtida ile merfû olur.¹⁹ Önde gelen zarfın, o isim üzerinde herhangi bir tasarrufu söz konusu değildir. Onlara göre zarfın âmil olması iki yönden sakıncalıdır. Birincisi zarfta asıl olan amel etmemektir. Ancak fiil

¹² el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 68-69.

¹³ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 76.

¹⁴ el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Basriyyin ve'l-Küfiyyin*, (thk. Cevdet Mebrûk Muhammed Mebrûk-Ramazan Abduttevvâb), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 2002, s.42.

¹⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 67-68. vd.; Suyûtî, *el-Metâli*, I/256; el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Nureddin 'Alî b. Muhammed, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd- Sabbân Haşiyesiyle birlikte), el-Mektebetu't-Tevfikîyye, trs., I/309.

¹⁶ Suyûtî, *el-Metâli*, I/256, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmi'*, (thk. Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I/311, İbnu'l-Hâcib, *el-İdâh*, I/182; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik fî Elfiyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1979, I/194; İbn Akîl, Abdullah b. Abdurrahman, *Şerhu'bni Akîl ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru't-Turâs, 1980, I/201.

¹⁷ en-Nisâ, 4/78.

¹⁸ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.40 vd.

¹⁹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s.71.

mahallinde geldiğinde zarf amel eder. Burada zarf fiil makamında geldiğinden dolayı amel edecek olursa kendisi üzerine âmilin dahil olmaması gerekir. Çünkü bir âmilin üzerine diğer bir âmil gelmez. Hâlbuki *إِنَّ أَمَامَكَ زَيْدًا* ve *بِكَ زَيْدٌ مَّاخُودٌ* denilmektedir. İkincisi eğer zarf âmil olursa *ظَنَنْتُ خَلْفَكَ عَمْرًا* ifadesinde de ismin onunla merfû olması gerekir. Bu icmayla batıldır.²⁰

Kûfelilere göre ise ismin önüne geçen zarf onu merfû kılar ve mahal veya sıfat zarfı diye isimlendirilir. Müberrid ve nakledilen iki görüşünden birinde Ahfeş de bu konuda Kûfeliler gibi düşünmüştür. Kûfelilerin iddiasına göre *حَلَّ فِي* ve *حَلَّ أَمَامَكَ مُحَمَّدٌ* ifadelerinin aslı *حَلَّ فِي* ve *حَلَّ فِي الدَّارِ زَيْدٌ* şeklindedir. Daha sonra fiil hafzedilerek zarfla yetinilmiştir. Sonra gelen isim fiille merfû olduğu gibi çok muteber olmadığı halde zarfla da merfû kılınmıştır. Sibeveyh'in zarf mübtedaya haber, zilhâle hâl, mevsûle sıla olduğunda; hemze veya harfî istifhâma dayandığında veya mastar takdirindeki ان 'ne sıla olduğunda merfû olacağına ilişkin görüşü de Kûfelilere destek olmaktadır.²¹

3. لَوْلَا dan Sonra Zikredilen İsmiñ Âmili

لَوْلَا edatı, kendisinden sonra zikredilen ismin vaki olmasından dolayı şart fiilinin gerçekleşmediğini gösteren sözcüktür. لَوْلَا 'nın haberi, delâletle anlaşıldığından dolayı mahzûftur.²² لَوْلَا 'dan sonra gelen ismin neyle merfû olduğu konusu ihtilaflıdır. Basra ekolü, لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ ifadesinde olduğu gibi لَوْلَا dan sonra gelen ismin ibtidâ ile merfû olduğu iddiasındadır.²³ Çünkü onlara göre bir harfin amel edebilmesi isim ve fiilden birine özgü olması durumunda gerçekleşir. Halbuki لَوْلَا ne fiile ne de isme özgüdür. Her ikisinin başına da gelebilmektedir.²⁴ Ayrıca لَوْلَا لَمْ يَمْنَعْنِي زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ şeklinde takdir edilerek لَوْلَا 'nın kendisinin âmil olması mümkün değildir. Zira وَلَا ile onun üzerine atf yapılabilmeliydi. Bilindiği üzere وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ /Körle gören, karanlıkla

²⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.49 vd.

²¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.48 vd.

²² ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, s.124; İbn Seyyidih, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhassis*, (thk. Halil İbrahim Ceffâl) Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1996, IV/236; el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddin Hasan b. Kâsım, *el-Cene'd, Dâni fi Hurûfi'l-Meâni*, (thk. Komisyon), el-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s.597.

²³ İbn Ya'îş, Muvaffikuddîn Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal*, İdâretu't-Tabâati'l-Munire, Mısır, trs., III/118; el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-'Arab*, (thk. Muhammed Nebîl Tureyfi- Emîl Bedî el-Ya'kûb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998; IV/440; el-Muberrid Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, (thk. Muhammed Abdulhâlık Adîme), Kahire, 1994, III/76; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/131; ez-Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak el-Hindâvî, *el-Lâmât*, (thk. Mâzinu'l-Mubârek), Dâru'l-Fikr, Dîmeşk, 1985, I/124.

²⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-Eârib*, (thk. Komisyon), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, s. 359 vd; el-Bağdâdî, *Hizâne*, IV/440.

وَلَا *aydınlık, gölge ile sıcaklık bir olmaz*, âyetinde²⁵ olduğu gibi *cuhd/inkarda* وَلَا ile atıf yapılmaktadır.²⁶

Kûfelilere göre ise bu isim لَوْلَا'nın kendisiyle merfû olur. Kûfîler لَوْلَا'nın zahir olması durumunda daha sonra gelen ismi merfû kılmak fiilden nâib olduğunu söyler.²⁷ Çünkü onlara göre لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمُكَ ifadesinin takdiri لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمُكَ لَمْ يَمْنَعْنِي زَيْدٌ مِنْ إِكْرَامِكَ لَأَكْرَمُكَ şeklinde. Daha sonra Araplar tahfif için fiili hazfetmişler ve لَوْلَا üzerine لَا dahil ederek her ikisini tek bir kelime menzilesinde kılmışlardır. Bu ifade إِنَّمَا أَنْتَ مُنْطَلِقًا أَنْطَلَقْتُ مَعَكَ sözünü gibidir. Bunun takdiri de إِنَّ كُنْتَ مُنْطَلِقًا أَنْطَلَقْتُ مَعَكَ biçimindedir.²⁸ Nitekim şair de²⁹ şöyle demiştir:

أَبَا حُرَّاشَةَ أَمَا أَنْتَ ذُو نَفَرٍ فَإِنَّ قَوْمِي لَمْ تَأْكُلْهُمُ الضَّبْعُ

*Ey Ebâ Hurâşe sen neferin sahibiyisen
Benim kavmimi sırtlan yememiştir.*

Şiirdeki ifade إِنَّ كُنْتَ ذَا نَفَرٍ fiil hazfedilmiş ondan ivaz olarak da مَا eklenmiştir. مَا'nın fiilden ivaz oluşunun delili fiille birlikte zikredilmesinin caiz olmamasıdır. Zira ivazla muavviz bir araya gelmez. Ayrıca لَوْلَا dan sonraki ismin ibtidayla değil de onunla merfû kılındığının delili لَوْلَا dan sonraki ismin ibtidayla değil de onunla merfû kılındığının delili لَوْلَا dan sonraki ismin ibtidayla değil de onunla merfû kılındığının delili لَوْلَا dan sonraki ismin ibtidayla değil de onunla merfû kılındığının delili لَوْلَا dan sonra gelmesi durumunda mansûb okunmasıdır.³⁰ Eğer ibtida ile ref mahallinde gelmiş olsaydı إِنَّ edatının mecrûr olması vacip olurdu.³¹

4. Mefûlun Âmili

Mefûl denilince akla mefûlun bih gelir. Diğer mef'ûllerin aksine bu, daha çok kayıtsız olarak harfî cersiz kullanılır. Mefûlun bih, failin fiilinin üzerinde gerçekleştiği nasbedilmiş sözcüktür.³² Mefûlu bihin neyle mansûb olduğu ihtilaflıdır. Bu doğrultuda Basralılara göre mefulde nasb amelini

²⁵ el-Fâtır, 35/19-21.

²⁶ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 69.

²⁷ el-Bağdâdî, *Hizâne*, IV/440; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/135.

²⁸ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, (thk. Muhammed Ali Neccâr), Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trs., II/380; er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *Risâletân fi'l-Luğa*, (thk. İbrahim Samarrâî), Dâru'l-Fikr, 1984, s.39.

²⁹ el-Bağdâdî, *Hizâne*, IV/13; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/99; Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (Abdusselam b. Harun), Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1988; I/293.

³⁰ an sözcüğünün hemzeli ve kesreli okunduğu yerler için bkz. el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/341; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VIII/59.

³¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 66 vd.

³² el-İstirâbâzî, *Şerhu'r-Radî*, I/333; Suyûtî, *Hem'u'l-Hev'ami*, II/5

yapan sadece fiildir. Fiil hem fail de hem de mefulde birlikte amel eder.³³ Çünkü fiilin fail üzerinde etkili olduğu hususunda nahivciler arasında icma vardır. Fail ise böyle bir etkide bulunamamaktadır. Fail de isimdir. İsimde asıl olan ise amel etmemektir. İsmiyyeti devam ettiğine göre olduğu hal üzere kalıp meful üzerinde herhangi bir tesirinin olmaması gerekir.³⁴ Nitekim ism-i fail, ism-i mefulde olduğu gibi ancak fiile benzeyip onun konumunda kullanıldığından dolayı fiil gibi amel etmektedir.³⁵

Kûfilere göre ise hem fiil hem de fail birlikte meful üzerinde amel etmektedir.³⁶ Bu mezhebe müntesip olan bazı alimler sadece failin mefulde açıkça amel ettiği görüşündedir. Bu ekol görüşünü şöyle desteklemektedir: Meful, lafzen ve takdirenc ancak fiil ve failden sonra gelmektedir. Fiil ve fail tek bir şey menzilesindedir. Bu ikisinin arasındaki münasebetin bu kadar güçlü olup tek bir kelime gibi olması mefulun hem fiil hem de faille birlikte mansûb olduğunu göstermektedir. Fiille failin tek bir kelime konumunda olduğunun delilleri ise şunlardır: يُفَعَّلُونَ , يُفَعَّلَانِ , تُفَعَّلُونَ ve تُفَعَّلَيْنِ beş fiilinde irab alameti olan nûn³⁷ fail olan zamirlerden sonra gelmektedir. Hem fiil hem de fail bir kelime gibi olmasaydı irabın bu şekilde gelmesi caiz olmazdı. Yine ضَرَبْتُ ve ذَهَبْتُ örneklerinde olduğu gibi tek bir kelimedede arka arkaya dört harekeli harfin gelmemesi için fiil, sükûn üzere mebnî kılınmıştır.³⁸ Ayrıca fail münennes olduğunda fiile de müenneslik alameti bitişmektedir. Eğer fiille fail bir kelime menzilesinde olmasaydı fiilde müenneslik alameti gelmezdi. Çünkü müennes olan fiil değil faildir.³⁹ Aynı şekilde Araplar حَبَّ fiiliyle isim olan ذَا sözcüğünü bir araya getirerek tek bir kelime oluşturmuşlardır. Bu sözcükteki mübteda olarak mahallen merfûdur.⁴⁰ Yine كُنْتُ sözcüğüne nispet yapıldığında كُنْتُ denilerek ت 'yla birlikte kullanılmaktadır. Eğer buradaki zamir fiilin bir harfi kabilinden olmasaydı ت harfi sabit kılınmazdı.⁴¹ Ayrıca زَيْدٌ ظَنَّتُ مُنْطَلِقٌ ifadesinde ظَنَّتُ ibaresi ilga edilmiştir. Eğer burada fiil ve fail tek bir kelime gibi olmazsa ilga caiz yapılmazdı.⁴² Çünkü ilga cümlelerde değil müfred kelimelerde olur.

³³ Suyûtî, *el-Hem'u'l-Hevâmi*, II/5; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 85; el-Murâdî, *Tevdîhu'l-Makâsîd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti'bni Mâlik* (thk. Abdurrahman Ali Suleyman), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008, II/261.

³⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 75 vd.

³⁵ İbnu's-Serrâc, Ebu Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fi'n-Nahv*, (thk. Abdülhuseyn el-Fetelî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1988, I/52; el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbiddin Abdullah b. Huseyn, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Bina ve'l-İ'râb*, (thk. Gazi Muhtar Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995, I/437; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 369.

³⁶ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, II/5; el-İstirâbâzî, *Şerhu'r-Radî*, I/335.

³⁷ Suyûtî, *el-Metâli*, I/359; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 89; İbn Cinnî, *Sırru Sina'âti'l-İ'râb*, (thk. Hasan Hindâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1985, I/221

³⁸ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s.27.

³⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/138; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/49.

⁴⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.725 vd; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III/283; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I/115; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II/180.

⁴¹ İbn Cinnî, *Sırru Sina'âti'l-İ'râb*, I/224.

⁴² el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/339; İbn Cinnî, *Sırru Sina'âti'l-İ'râb*, I/225 vd; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I/181.

Aynı şekilde tesniye durumunda قَفَّ قَفَّ anlamında قَفَّا denilmektedir. Halbûki tesniye fiillerde değil isimlerde olur.⁴³ Dolayısıyla burada zamir olan faille fiil tek bir kelime konumundadır.⁴⁴

Kûfilere göre eğer Basrîlerin dediği gibi sadece fiil meful üzerinde amel etmiş olsaydı mefulun onu takip etmesi aralarına başka bir kelimenin girmemesi gerekirdi. Dolayısıyla bu iki öğenin arasına bir mefulun girmesinin caiz olması fiil ve failin birlikte mefulde amel ettiğini göstermektedir.⁴⁵

5. İştigâl Babında Mansûb Olarak Zikredilmiş İsmiñ Âmili

İştigâl, önce ismin mansûb olarak daha sonra, bir fiilin o ismin zamirinde amel eder halde zikredilmesidir. Bu fiil söz edilen zamirden soyutlanmış olsaydı önde zikredilen ismi mansûb kılınacaktı. Örneğin زَيْدًا ضَرَبْتُهُ cümlesinde ة zamiri hazf edilecek olursa fiil زَيْدًا sözcüğü üzerinde amel ederek onu kendisine meful kılar.⁴⁶ Söz konusu mansûb ismin âmilinin ne olduğu ihtilâflıdır.

Basralılara göre bu isimde âmil mukadder başka bir fiildir.⁴⁷ Bu bağlamda زَيْدًا ضَرَبْتُهُ ifadesinde زَيْدًا sözcüğü Basrîlere göre ضَرَبْتُهُ زَيْدًا ضَرَبْتُهُ şeklinde takdir edilen bir fiille mansûbtur. Çünkü zahir olan fiil takdir ettiğimiz fiile delalet etmektedir. Kendisi müteahhir olup kendisinden önceki bir kelime ona delalet ettiğinde fiil gizlendiği gibi zahir fiille yetinilerek burada söz konusu ilk fiil gizlenmiştir.⁴⁸

Kûfelilere göre ise, âmil zamir üzerine vaki olan fiilin kendisidir.⁴⁹ Buna göre yukarıdaki ifadede زَيْدًا sözcüğü Kûfilere göre ة /ha zamiri üzerine dahil olan fiil tarafından mansûb kılınmıştır. Çünkü zahir isim yerine kullanılan ve âid olan ha zamiri mana bakımından ilkinin aynıdır. Nitekim أَكْرَمْتُ أَبَاكَ زَيْدًا وَضَرَبْتُ أَخَاكَ عَمْرًا ifadesinde de bu görülür. Dolayısıyla fiille mansup olması gerekir.⁵⁰

6. Tenâzu' Babında Âmil

Cümlede, önde zikredilen iki veya daha fazla âmilin onlardan sonra gelen iki veya daha fazla mamulda amel etmeyi dilemesi haline tenâzu'

⁴³ Curcânî, Abdulkâhir, *el-Muktasid fi Şerhi'l-İdâh*, (thk. Kâzım Bahr el-Mercân), Dâru'r-Reşid, Irak, 1982, I/173; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII/6.

⁴⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 73 vd.

⁴⁵ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 75.

⁴⁶ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 192 vd.; el-Ezherî, Halid b. Abdillâh, *Şerhu't-Tasrih ala't-Tavdih*, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, I/441.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 192 vd.; İbn Akîl, *Şerh*, II/129.

⁴⁸ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 77.

⁴⁹ İbn Akîl, *Şerh*, II/131.

⁵⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 78.

denir. Örneğin أَتُونِي أَفْرَعُ عَلَيْهِ قِطْرًا / *Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim*,⁵¹ âyetinde أَتُونِي ve أَفْرَعُ âmilleri قِطْرًا mamûlunde; صَرَبَ وَأَكْرَمَ صَرَبَ وَإِكْرَامَ ifadesinde iki âmil birden fazla ma'mûl üzerinde çekişmektedir. Her iki veya daha fazla âmile amel verileceği konusunda ittifak olmamakla birlikte hangisine amel vermenin daha tercih edilebilir olduğu konusunda ihtilaf vardır.⁵²

Basralılara göre bu durumda ikinci fiile amel vermek daha uygundur.⁵³ Bu mezhep taraftarları nakil ve kıyasın kendi görüşlerini desteklediğini belirtmektedirler. Nakil bağlamındaki delillerden biri şudur: أَتُونِي أَفْرَعُ عَلَيْهِ قِطْرًا âyetinde⁵⁴ ikinci fiil olan أَفْرَعُ fiiline amel verilmiştir. İlk fiil âmil olsaydı أَفْرَعُهُ عَلَيْهِ denilecekti. Ferazdak da şöyle⁵⁵ demiştir:

وَلَكِنَّ نِصْفًا لَوْ سَبَيْتُ وَسَبَيْتِي بَنُو عَبْدِ شَمْسٍ مِنْ مَنَافٍ وَهَاشِمِ

*Lakin insaf, ben sövsem ve bana sövse
Menâf ve Hâşim'den Abduşşems oğulları*

Şair bu şiirde ikinci fiile amel vermiştir. Eğer birinci fiile amel vermiş olsaydı بَنُو sözcüğünü mansûb kılıp سَبَيْتِي sözcüğünde zamir izhar ederek سَبَيْتُ سَبَيْتِي ve وَسَبَيْتِي بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ derdi.⁵⁶ Kıyasa gelince ikinci fiil isme birinci fiilden yakındır. Birinciye amel vermeden ona amel vermek anlamı da bozmamaktadır. Dolayısıyla ikinci fiile amel vermek daha evladır. Nitekim Araplar, حسنٌ بِصَدْرِهِ وَصَدْرٌ زَيْدٍ diyerek fiilin değil de ب harfinin matufta amel etmesini tercih etmişlerdir. Çünkü bu harf anlamı olumsuz anlamda etkilemediği gibi isme daha yakındır.⁵⁷

Küfelilere göre ise birinci fiile amel vermek daha uygundur.⁵⁸ Bu ekol müntesipleri de nakil ve kıyasın birinci fiile amel etmeyi daha evla kıldığını belirtir. Nakille ilgili Araplardan birçok delil gelmiştir. Bu bağlamda İmru'l-Kays⁵⁹ şöyle demektedir⁶⁰:

⁵¹ el-Kehf, 18/96.

⁵² İbn Hişâm; *Katru'n-Nedâ*, s.198; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/186; el-Cevcerî, Şemseddin Muhammed b. Abdulmunim, *Şerhu Şuzürü'z-Zeheb fî Ma'rîfeti Kelâmi'l-'Arab*, (thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî), 'Îmâdetu'l-Bahsi'l-'İlmî, Medinetu'l-Munevvere, 2004; İbn Akîl, *Şerh*, II/157.

⁵³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I/79; İbn Akîl, s.77; er-Râdî ala'l-Kâfiye, I/80; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 199, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/186; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/72; İbn Akîl, *Şerh*, II/160.

⁵⁴ el-Kehf, 18/96.

⁵⁵ Şiir için bkz. İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, I/78; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/75; Sibeveyh, *el-Kitâb*, I/77; el-Ükberî, *el-Lubâb*, I/154.

⁵⁶ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 80.

⁵⁷ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 81vd.

⁵⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/186; İbn Akîl, *Şerh*, II/160.

⁵⁹ *İmru'l-Kays b. Hacer b. Amr el-Kindî* ilk dönemin meşhur şairlerindedir. Necd'de doğmuş olup Yemen asıllıdır. Lakabıyla meşhur olmuştur. Gerçek ismi konusunda ihtilaf vardır. Ziriklî, *el-A'lam*, II/11.

فَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَذْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلَ مِنَ الْمَالِ

*Eğer en düşük bir hayat için çalışsaydım
Bana az bir mal -halbukî ben bunu istemiyorum- yeterdi*

Bu ifadesinde şair birinci fiile amel vermiştir. Eğer ikinci fiile amel vermiş olsaydı قليل sözcüğünü mansûb okurdu. Yine bir başka şair şöyle demektedir:

وَلَمَّا أَنْ تَحَمَّلَ آلَ لَيْلَى سَمِعْتُ بَيْنَهُمْ نَعْبَ الْعُرَابَا

*Leyla'nın ailesi sorumluluk yüklenince
Onlar arasında kargayı işittim, ötüyordu*

Bu şiirde de şair ilk fiile amel vererek غُرَابِ sözcüğünü mansûb okumuştur. İlk fiile amel verecek olsaydı bu kelimeyi merfû olarak okurdu.⁶¹ Kıyasa gelince ilk fiil ikinci fiilden önce gelmiş ve ikinci fiil gibi amel etmeye elverişlidir. Özellikle önde gelmiş olmasıyla ibtida kuvvetine dayanarak amel etmesi daha evladır. Nitekim ibtidaya önem verilmesinden dolayı ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا örneğinde olduğu ظَنَنْتُ fiili başta geldiğinde ilga edilemez.⁶² Tam aksine زَيْدٌ كَانَ قَائِمًا ifadesindeki gibi ortada vaki olan nakıs fiiller ilga edilebilir. Bu da ibtidanın fiilin amelini takviye konusunda ayrı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. İlk fiile amel vermenin daha evla olduğunu destekleyen delillerden biri de ikinci fiile amel vermek sebepsiz olarak izmaru kable'z-zikre götürmektedir. Arabın kelamında ise izmaru kable'z-zikr caiz değildir.⁶³

7. ما –i Hicâziyye'nin Haberinin Âmili

Arap dilinin bazı lehçelerinde ما edatına fiil olduğu düşüncesiyle amel verilmiş, bazı lehçelerinde ise harf kabul edilerek sadece anlamı olumsuzlaştırma amaçlı kullanılmıştır. Bu bağlamda Hicaz ehli amel bakımından مَا زَيْدٌ قَائِمٌ ve مَا هَذَا أَخَاكَ örneklerinde görüldüğü üzere ما edatının لَيْسَ gibi, Temîm ehli ise مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ gibi ifadesindeki gibi olduğu görüşündedir.⁶⁴

⁶⁰ Şiir için bkz. Sibeyh, *el-Kitâb*, I/79; el-Bağdâdî, *Hizâne*, I/327; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/76; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/156.

⁶¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 80.

⁶² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/68; el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/10; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/248.

⁶³ el-Murâdî, *Tevdihu'l-Mekasid*, II/638; el-Ukberî, *Mesâilu'n-Hilafiyye*, (Muhammed Hayr el-Hulvânî), Dâru's-Şarku'l-'Arabî, Dimeşk, 1992, s. 95; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 80.

⁶⁴ el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/188; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I/92; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *Kitâbu'l-Luma' fi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi's-Sekafiyye, Kuveyt, 1972, s.39;

Hicazlıların لَيْسَ 'nin amelini verdikleri مَا edatının haberinin neyle mansûb olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu doğrultuda Basralılar مَا 'nın hicâziyye'nin haberinin bu edatın kendisiyle mansup olduğu tezini savunurlar.⁶⁵ Onlara göre مَا edatı لَيْسَ fiiline benzediğinden dolayı onun gibi ref' ve nasb işlevi görmektedir. Bunlar iki yönden birbirine benzemektedir. Birincisi لَيْسَ mübtada ve haberin başına dahil olduğu gibi مَا da mübtada ve haberin başına dahil olmaktadır. İkincisi لَيْسَ ifadeye şimdiki zamanda olumsuz anlamı kattığı gibi مَا da ibareye aynı anlamı kazandırmaktadır.⁶⁶ ب harf-i cerrinin haberlerine dahil olması bu iki kelime arasındaki benzerliği güçlendirmektedir.⁶⁷

Kûfelilere göre ise مَا 'nın haberi câr edatının hazfiyle mansuptur. مَا 'nın kendisi âmîl değildir.⁶⁸ Bu ekol müntesipleri kıyasın مَا 'nın kesinlikle amel etmemesini gerektirdiğini belirtmektedirler. Çünkü harf isme has olan harfi cerlerde veya fiile has olan cezm harflerinde görüldüğü üzere ancak fiil veya isimden kelimenin bir çeşidine has olduklarında amel etmektedir. Dolayısıyla bu harf atıf veya istifham harflerinde olduğu gibi kelimenin iki çeşidinden birine özgü olmayıp müşterek kullanılıncaya amel etmemesi gerekir. Nitekim bazen مَا زَيْد قائم ifadesindeki gibi ismin üzerine bazense مَا يَقُومُ زَيْدٌ örneğindeki gibi fiilin üzerine dahil olmaktadır.⁶⁹ Kıyasın gerektirdiği üzere Temîmîlerin bu harfi mühmel kıldıkları da unutulmamalıdır. Basrîlerin iddiasına göre Hicaz halkının bu harfe amel vermesi anlam yönüyle لَيْسَ 'ye benzemesinden dolayıdır. Halbuki bu benzerlik لَيْسَ 'nin haberinde yaptığı amel gibi مَا 'nın da kendi haberinde amel etmesini sağlayacak ölçüde güçlü değildir. Çünkü لَيْسَ fiil, مَا ise harftir. Buna bağlı olarak haberin مَا ile mansûb olması batıldır. Ancak harfi cerrin hazfiyle mansûb olmuştur. Zira مَا زَيْدٌ قائم ifadesinin aslı مَا زَيْدٌ قائم 'dir. Cer harfinin düşürülmesiyle haberin mansûb okunması vacip olmuştur. Çünkü zarflar yapıları gereği mansûbturlar. Cer harfi gidince ondan halef olarak mansûb olmuşlardır. Bütün bunlardan dolayıdır ki مَا قائم زَيْدٌ örneğindeki gibi haber isminin üzerine dahil olduğunda veya وَمَا زَيْدٌ إِلَّا قائم ifadesinde görüldüğü üzere istisna harfi geldiğinde artık haber mansûb olmaz. Kûfler bu harflerle birlikte cer harfinin kullanılmasının hoş görülmemesini tezlerini desteklemek için ayrıca zikrederler.⁷⁰

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, (thk. Alî Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993, s.112; İbn Akîl, *Şerh*, I/302.

⁶⁵ Suyûtî, *el-Metâli*, I/292; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/188.

⁶⁶ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s.144; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/188

⁶⁷ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 144 vd.

⁶⁸ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/389

⁶⁹ ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, I/83; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I/93; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s.144.

⁷⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 144 vd, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 144 vd.

8. **إِنَّ** ve Benzerlerinin Haberlerinin Âimleri

إِنَّ ve benzerleri olan **أَنَّ** , **كَأَنَّ** , **لَئِنْ** ve **لَعَلَّ** sözcükleri fiile benzediklerinden dolayı mübteda ve haberin başına gelerek birincisini kendilerine isim olarak mansûb kılmışlardır.⁷¹ Ancak **إِنَّ** ve benzerlerinin haberlerinin ne ile merfû olduğu ihtilaflıdır. Bu bağlamda Basra ekolüne göre **إِنَّ** ve benzerlerinin haberleri bu edatlarla merfûdür.⁷² Çünkü onlara göre bu edatlar fiile güçlü bir şekilde benzediklerinden dolayı amel etmişlerdir. Nitekim bu edatlar hem lafız hem de manaca fiile benzemektedir.⁷³ Bu bağlamda fiille **ان** ve kardeşleri arasında beş çeşit benzerlikten bahsedilebilir: Birincisi fiille aynı vezinde gelirler. İkincisi fiil fetha üzerine mebni olduğu gibi bunlar da fetha üzerine mebnidirler. Üçüncüsü, fiil ismi gerektirdiği gibi bunlar da isim gerektirmektedir. Dördüncüsü, fiil üzerine vikaye nunu geldiği gibi bunların üzerine de gelir. Nitekim Araplar **ضَرَبْتَنِي** dedikleri gibi **إِنِّي** ve **كَأَنِّي** de derler. Beşincisi bunların her biri bir fiil anlamı taşırlar. Bu bağlamda **لَعَلَّ** ise **تَرْجِيْب** ; **تَمْنِيْت** , **لَئِيْت** ; **اِسْتَدْرَكْت** , **لَئِنْ** ; **شَبِيهْت** , **كَأَنَّ** ; **حَقَقْت** , **إِنَّ** anlamındadır. Bütün bunlardan dolayı **إِنَّ** ve kardeşlerinin fiil gibi amel etmesi gerekir. Fiilin merfû ve mansûb ögesi olduğu gibi bunların da fiile güçlü bir şekilde benzeyebilmesi için merfû ve mansûb ögesinin olması gerekir. Ancak burada **إِنَّ** ve benzerleri fiilin feri olduğundan dolayı mansûb öge merfû ögenin önüne geçmiştir. Mansûbun merfû önüne geçmesi de fer'dir. Dolayısıyla fer', fer' ile örtüşmüştür. Ya da bu edatlar lafzen ve manen fiile benzeyince onların fiil değil de harf olduğunun bilinmesi için mansûbun merfû üzerine takdimini vacip kıldılar. Zira herhangi bir tasarruf yapılamaması bu edatların harf olduğunu göstermez. Nitekim **نَعَم** , **بِئْسَ** , **أَيْسَ** ve **عَسَى** gibi kendilerinde tasarruf yapılamayan fiiller vardır.⁷⁴

Kûfelilere göre ise haberlerin merfû oluşları bu edatlar sayesinde değildir. Çünkü bu harflerin ismi mansûb kılınmamaları asıldır. Nitekim bu konuda nahivciler arasında ittifak vardır. Bunların nasb edici olmaları ise fiile benzemelerinden dolayıdır.⁷⁵ Dolayısıyla söz konusu harfler bu konuda fiilin feri olurlar. Fer' olunca amel etme konusunda fiilden daha zayıf konuma düşerler. Çünkü fer'ler daima asıldan zayıf olurlar. Değerlerinin asıldan daha düşük olması için haberde amel etmemeleri gerekir. Nitekim kıyasa göre asıl daima ferden seviyece düşüktür. Amel verdiğimiz takdirde fer ile asıl aynı seviyeye çıkmış olacaktır. Bu da caiz değildir. Dolayısıyla haberin bu harflerin dahil olmadan önceki halleri üzere merfû kalması gerekir. Bu harflerin amel konusunda zayıf olduklarının göstergelerinden biri

⁷¹ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi*, II/430; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 389.

⁷² Sibeveyh, *el-Kitâb*, II/31; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s.148 vd.;el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/109.

⁷³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, II/131; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/108; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 389 vd.

⁷⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 153 vd.

⁷⁵ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 150; el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî* , IV/109; el-Ezherî, *Şerhu 't-Tasrih*, I/309.

ibtida yapıldığında fiilin başına gelen edatların bunların haberlerinin de üzerine dahil olmasıdır. Örneğin, şair şöyle⁷⁶ demektedir:

لَا تَتْرُكُنِي فِيهِمْ شَطِيرًا إِنِّي إِذْنُ أَهْلِكَ أَوْ أَطِيرًا

*Beni onlar arasında garib olarak bırakma
O halde ben ya helak edilirim veya uçup giderim*

Dikkat edilirse bu şiirde *ان* ile fiilin mansûb kılındığı görülecektir.⁷⁷ Yine aynı şekilde bunların amel etmelerinin zayıf olduğunun göstergelerinden biri de kendilerine en küçük bir şey arız olması durumunda amellerinin batıl olması, bu sözcüklerin âmillik vasıflarının zayıf olduğuna delalet etmektedir. Rivayete göre Araplar şöyle demektedir: *إِنَّ بَكَ زَيْدٌ مَأْخُودٌ*.⁷⁸ Dikkat edilirse âmil olma niteliğinin zayıflığından dolayı *ان* 'nin burada amel etmediği görülecektir.⁷⁹

9. Haber Olarak Kullanılan Zarfların Âmilleri

Haber müfred olduğu gibi cümle, câr-mecrûr ve zarf da olabilir. Zarf olan haberin âmili konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu bağlamda Basralılar haber olarak gelen zarf, mukadder bir fiil veya mukadder bir ism-i fâil ile mansup kılındığını kabul ederler.⁸⁰ Dolayısıyla *زَيْدٌ أَمَامَكَ وَ عَمْرُو وَرَأَيْكَ* ifadesinin takdiri *زَيْدٌ أَمَامَكَ وَ عَمْرُو اسْتَقَرَّ وَرَأَيْكَ* veya *زَيْدٌ اسْتَقَرَّ أَمَامَكَ وَ عَمْرُو اسْتَقَرَّ وَرَأَيْكَ* şeklindedir. Bu ekol görüşünü şöyle desteklemektedir: *زَيْدٌ أَمَامَكَ وَ عَمْرُو اسْتَقَرَّ وَرَأَيْكَ* ifadesinin aslı *زَيْدٌ فِي أَمَامِكَ وَ عَمْرُو فِي وَرَأَيْكَ* şeklindedir. Çünkü zarflar *في* anlamı taşıyan zaman ve mekan isimleridir. *في* ise harfi cerdir. Cer harflerinin müteallak olmaları fiil veya fiil anlamında bir kelimenin olması gerekir.⁸¹ Zira bu harfler isimlerle fiillerin arasını bağlamak üzere gelmektedirler. Örneğin *زَيْدٌ عَجِبْتُ مِنْ عَمْرُو وَ تَطَرْتُ إِلَى زَيْدٍ* ifadesinde herhangi bir fiil takdir etmeyerek sadece *عَمْرُو مِنْ عَمْرُو* ve *زَيْدٌ إِلَى زَيْدٍ* demek câiz değildir. Bütün bunlar *زَيْدٌ اسْتَقَرَّ أَمَامَكَ وَ عَمْرُو اسْتَقَرَّ وَرَأَيْكَ* ifadesinin *زَيْدٌ أَمَامَكَ وَ عَمْرُو وَرَأَيْكَ* takdirinde olduğunu göstermektedir. Sonra harf-i cerr hafzedilmiş, fiil zarfa bitişerek onu mansûb kılmıştır. Dolayısıyla *زَيْدٌ اسْتَقَرَّ* fiili harfi cerle takdir edildiği gibi zarfla da birlikte mukadder kılınır. Zarfin *مُسْتَقَرٌّ* anlamındaki mukadder bir ism-i faille mansûb olduğunu iddia eden Basralılar ise tezlerini

⁷⁶ el-Bağdâdî, *Hizâne*, VIII/59; Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII/17; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s. 31; el-Murâdî, *Tavdihu'l-Mesâlik*, II/1239..

⁷⁷ el-Bağdâdî, *Hizâne*, VIII/59; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/211; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s.31.

⁷⁸ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I/280; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/109; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s. 787; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I/245.

⁷⁹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 151 vd.

⁸⁰ el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, I/244; İbn Hişâm, *Şerhu'l-Katr*, s.119 vd.; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, I/321; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/139.

⁸¹ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s.120, *Muğni'l-Lebib*, s.582, *Evdah*, II/346; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 44.

şöyle desteklemektedirler: Fiil takdir etmektense ism-i fail takdir etmek daha iyidir. Çünkü ism-i fâil, harf-i cerrin müteallak olabildiği isimlerdendir. İsim aslı fiil ise fer'dir.⁸²

Kûfeliler ise bu zarfın hilaf üzere/ mübtedanın gayrisi olmakla mansup olduğunu iddia etmişlerdir.⁸³ Kûfeliler görüşlerini şöyle kanıtlamaya çalışırlar: Haber mana itibariyle mübtedanın aynısıdır. Bu bağlamda زَيْدٌ قَائِمٌ ve عَمْرُو مُنْطَلِقٌ denildiğinde قَائِمٌ زَيْدٌ in مُنْطَلِقٌ ise عَمْرُو 'ın kendisidir. Ancak زَيْدٌ زَيْدٌ وَأَمَامَكَ denildiğinde önceki örneğin aksine وَأَمَامَكَ anlam itibariyle زَيْدٌ 'in وَرَاءَ ise عَمْرُو 'ın aynısı değildir. Dolayısıyla haber ve mübteda anlam bakımından birbirinden farklı olunca ikisinin arasını ayırmak için zarf hilâf üzerine mansûb kılınmıştır.⁸⁴

10. Mefûlu Maah'ın Âmili

Birliktelik anlamını ifade eden و dan sonra zikredilen isme mefûlu maah denilmektedir. Ancak bu isimden önce fiil veya fiilin harflerini yahut manasını içeren bir kelimenin geçmesi gerekir.⁸⁵

Basralıların çoğunluğuna göre mefûlu maah, vavın araya girmesiyle beraber kendisinden önceki fiille mansûbtur.⁸⁶ Çünkü, her ne kadar bu mefûlun faili lâzım olsa da و harfiyle güçlendirilerek isme müteaddi kılınmış⁸⁷ ve onda mansûb amelini yapmıştır. Nitekim أَخْرَجْتُ زَيْدًا ifadesinde hemzeyle, خَرَجْتُ الْمَتَاعَ 'de tad'ifle; خَرَجْتُ بِهِ ibaresinde ise harfi cerle müteaddi kılınmıştır. Ancak vav aslı itibariyle atıf harfi olduğundan dolayı burada amel etmemiştir. Vâvda âtif ve maiyet olmak üzere iki anlam vardır.⁸⁸ مع konumunda getirilince kendisinden atıf anlamı alınmıştır. Nitekim ف harfinde itbâ ve atıf anlamı vardır.⁸⁹ Şartın cevabında geldiğinde atıf anlamı kendisinden düşer sadece itbâ' anlamına özgü kılınır. Aynı şekilde هَاءٌ يَا رَجُلٌ ifadesindeki hitab hemzesine ك dahil olduğunda hitap anlamından soyutlanır. Zira bu anlam kendisinden sonra gelen ك harfine geçer. Mefulu maahta görülen durumun benzerine, istisna babında لا nın

⁸² el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 203 vd.

⁸³ el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, I/243.

⁸⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 202 vd.

⁸⁵ İbn Hişâm, *Şerhu'l-Katr*, .231; el-Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf ala Muhimmati't-Taârif*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410, s.669.

⁸⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/48; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, II/176; İbn Mâlik, Cemaleddin Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu't-Teshîl*, (thk. Komisyon), trs., II/248; İbn Akîl, *el-Musâid alâ Teshîli'l-Fevâid*, (thk. Muhammed Kâmil Berakât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1980, I/540; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 182; Ebû Hayyân, *el-İrîşâf*, I/1484.

⁸⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII/159; el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, I/517; el-Muberrid, *el-Muktadab*, I/212.

⁸⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VIII/90; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II/196

⁸⁹ el-Muberrid, *el-Muktadab*, I/248; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VIII/94.

yaptığı katkıdan dolayı önde zikredilen bir fiille ismin mansûb kılınmasında rastlanmaktadır.⁹⁰

Kûfelilere göre, hilâf üzere mansûbtur.⁹¹ Çünkü اسْتَوَى الْمَاءُ وَالْخَشْبَةَ fiilin اسْتَوَى الْمَاءُ وَاسْتَوَى الْخَشْبَةَ denilerek tekrar edilmesi hoş karşılanmamıştır.⁹² Zira odun su gibi kıvrımlı olmaz ki su gibi düzleşsin. جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرُو. örneğindeki fiilin hoş karşılandığı gibi burada fiilin tekrarının hoş karşılanmaması birinci sözcüğün ikincisinden farklı olduğunu göstermektedir. Bundan dolayıdır ki mefûlu maah hilaf/ilk sözcükten farklı olmasına bağlı olarak mansûb kılınmıştır. اسْتَوَى gibi önde geçen fiillerin bu çeşit isimlerde amel etmeyen lazım fiillerden olmasını da Kûfler tezlerine delil olarak öne sürerler.⁹³

11. Müstesnânın Âmili

İstisna, bir topluluk hakkında verilen genel bir yargıdan fert veya bazı fertleri لا! veya onunla aynı anlamda olan edatlarla hariç tutmaktır. Hariç tutulan fert veya fertlere müstesna denilmektedir.⁹⁴ Müstesnanın âmili konusunda ihtilaf edilmiştir. Basralılara göre قَامَ قَوْمٌ إِلَّا زَيْدًا örneğinde olduğu gibi müstesna, fiil ile veya لا! 'nın araya girmesinden dolayı kazanılmış olan fiil anlamıyla mansûbtur. Onlar fiilin müstesnada âmil olmasını şöyle kanıtlamaya çalışmaktadır⁹⁵:Buradaki fiil her ne kadar aslı itibariyle lazım fiil olsa dahi لا! ile takviye edilerek, fiil cer harfiyle müteaddi anlamı kazandığı gibi müstesnâda müteaddî kılınmıştır. Ancak لا! müteaddî kılıcı olduğu halde harfî cer gibi amel etmemiştir. Çünkü إِلَّا kelimesi مَا يَزِيدُ إِلَّا يَفُومُ ifadesindeki gibi hem fiilin, hem de مَا يَفُومُ إِلَّا يَزِيدُ cümlesinde görüldüğü gibi ismin üzerine dahil olur. Harf isim ve fiilin ikisinin de başında kullanıldığında bunlardan biri üzerinde âmil olmaz. Ancak harfîn âmil olmaması onun fiili müteaddi kılmasına engel değildir. Nitekim hemze ve tad'if âmil olmadıkları halde fiile teaddi⁹⁶ anlamı kazandırmaktadırlar.⁹⁷

Kûfeliler kendi aralarında bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bu ekolün bazı müntesiplerine göre müstesna لا! ile mansûbtur. Basralılardan İbn Yezîd el-Müberrid⁹⁸ ve Ebu İshâk ez-Zeccâc⁹⁹ da bu görüştedir. el-Ferrâ ve ona

⁹⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 207 vd.

⁹¹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, III/1484; el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, I/518; el-Murâdî, *el-Cenâ*, s. 155.

⁹² İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, I/162.

⁹³ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 206 vd.

⁹⁴ Curcânî, Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405, Beyrut, s. 271; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/449; İbn Serrâc, *el-Usûl*, I/282.

⁹⁵ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I/310; el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/390; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 251; İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, I/126; Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, III/1505; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/76.

⁹⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII/159; er el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, I/517.

⁹⁷ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 227 vd.

⁹⁸ el-Muberrid, *el-Muktadab*, IV/390; İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, I/129; Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, III/1506.

⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, III/1506; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s.251 vd.

tabi olan bazı Kûfilere göre¹⁰⁰, *إِلَّا* sözcüğü *إِنَّ* ve *لَا* ‘dan mürekkeptir. *زَيْدٌ* sözcüğü *إِنَّ* ‘nin ismidir. *لَا* ise onu haber almaktan alıkoymuştur. Çünkü ifadenin te’vili *لَمْ يَزِدْ* *إِنَّ زَيْدًا* şeklinde. Sonra *إِنَّ* tahfif edilerek *لَا* ‘ya idgam edilmiştir. Sonra *لَا* sözcüğü *لَوْ* ile bir araya getirilerek tek bir edat oluşturulduğu gib *إِنَّ* ve *لَا* bir araya getirilerek tek bir kelime haline getirilmiştir. *إِنَّ* ile *لَا* bir araya gelince iki ameli yerine getirmiştir. Birincisi *إِنَّ* ‘nin ameli ikincisi ise *لَا* ‘nın amelidir. Dolayısıyla olumlu cümlede *إِنَّ* göz önünde bulundurularak müstesna mansûb kılınmış, olumsuz ifadede ise *لَا* ‘ya bakılarak atıf yapılmıştır. Bu yönüyle ise *إِلَّا* edatı *حَتَّى* gibi kullanılmıştır. Nitekim *إِلَّا* sözcüğü *وَالِي* ve *وَالِي* sözcüklerine benzediğinden dolayı *إِلَّا* anlamında harf-i cer olarak, *وَالِي* anlamında ise atıf harfi olarak kullanılmaktadır. *وَالِي* harfinden sonra olduğu gibi *حَتَّى* dan sonra da fiilin kullanılması hoş karşılanmıştır. Bu bağlamda *حَتَّى* *إِلَّا* anlamında *صَرَبْتُ* *حَتَّى* *إِلَّا* *زَيْدًا* anlamında *صَرَبْتُ* *حَتَّى* *إِلَّا* *زَيْدًا* denilmektedir. Dolayısıyla *إِلَّا* da iki harften oluştuğundan dolayı onlara ait iki ameli de icra etmektedir. el-Kisâî’den ise bu konuda iki görüş nakledilmiştir¹⁰¹. Birincisine göre, müstesna *لَمْ يَزِدْ* *إِنَّ زَيْدًا* *إِلَّا* *زَيْدًا* te’vilinde olduğundan dolayı; ikincisine göre ise mefûle benzediğinden dolayı müstesna mansûb kılınmıştır¹⁰². Kûfeliler müstesnada *إِلَّا* ‘nın âmil olduğu görüşünü şöyle desteklemektedirler: Çünkü *إِلَّا* sözcüğü *اسْتَنْتَبِي* fiili yerinde kullanılmıştır. Zira *إِلَّا* *زَيْدًا* *إِلَّا* *زَيْدًا* ifadesi *اسْتَنْتَبِي* *زَيْدًا* anlamındadır. Nasıl ki *اسْتَنْتَبِي* *زَيْدًا* denildiğinde *زَيْدٌ* in mansûb okunması vacip olduğu gibi onun yerinde kullanılan kelimenin de mansûb kılınması zorunludur. Önde geçen fiilin âmil olmadığını gösteren delillerden biri de bu fiilin lâzım olmasıdır. Lâzım fiilin bu şekilde isimlerde âmel etmesi ise câiz değildir. Aynı şekilde Kûfeliler *إِلَّا* *زَيْدًا* *إِلَّا* *زَيْدًا* ifadesinde fiil olmadığı halde *زَيْدًا* sözcüğünün mansûb kılınmasını tezlerine delil olarak zikretmektedirler.¹⁰³

12. رَبُّ Anlamındaki و ‘ın Dahil Olduğu Sözcüğün Âmili

Vav harfi maiyyet anlamının yanında *رَبُّ* anlamında da kullanılmaktadır. Bu vav sadece nekre kelimelerin üzerine gelir ve kendisinden sonraki bir sözcüğe müteallak olur.¹⁰⁴ *رَبُّ* vavının dahil olduğu sözcüğün âmili tartışma konusu olmuştur. Basralılara göre *رَبُّ* anlamındaki و amel etmemektedir. Aslında amel eden buradaki mukadder *رَبُّ*

¹⁰⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, s. 251; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl*, I/397; İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/77.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, *el-İrtisâf*, III/1506; İbn Ya‘îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/76; İbn Akîl, *el-Musâid*, I/556.

¹⁰² Ebû Hayyân, *el-İrtisâf*, III/1506.

¹⁰³ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 226 vd.

¹⁰⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.473; el-Afğânî, Saîd b. Muhammed b. Muhammed, *el-Mücez fi'l-Kavâidi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.

sözcüğüdür.¹⁰⁵ Çünkü و atıf harfidir. Atıf harfi ise amel etmez. Çünkü harf ancak isim veya fiilden birine has olduğunda amel eder. Atıf harfi bunlardan birine has olmayınca âmil olmaması zorunlu hale gelmiştir. Bu durumda da âmil olarak bir رُب takdir edilmiştir. Onlara göre و ın atıf olup ondan sonra bir رُب takdir edildiğinin göstergelerinden biri de و la birlikte رُب بَلَدٍ örneğindeki gibi zaman zaman رُب 'nin de kullanılmasıdır.¹⁰⁶

Küfelilere göre nekre isimlerde و harfinin bizzat kendisi amel etmektedir.¹⁰⁷ Onlara göre و harfi رُب edatına vekil olduğundan dolayı cer amelini yapmıştır. Nitekim و harfi ب harfine nâib olduğunda kasem ifadesinde ب gibi amel etmektedir. و harfinin burada atıf olmadığını gösteren delil ise atıf harfiyle ibtidanın mümkün olmamasıdır. Halbuki bazı şairler و harfiyle şiirlerine başlamıştır. Örneğin bir şiirde وَبَلَدَةٍ عَامِيَةٍ أَعْمَاؤُهُ /*Körünün iyice körleştiği nice belde...*¹⁰⁸ diğer bir şiirde ise وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا أَيْسُنُ /*Arkadaş olunacak kimsenin bulunmadığı nice belde...*¹⁰⁹ denilmiştir. Onların bu tutumu vavin atıf harfi olmadığını göstermektedir.¹¹⁰

13. مَدْ ve مَنَّ Edatlarının Dahil Olduğu Merfû İsimlerin Âmili

مَدْ ve مَنَّ sözcükleri bir müddetin başlangıcı anlamında olduklarında isim, فى anlamında olduklarında ise harftirler. Ancak مَدْ çoğunlukla isim, مَنَّ ise çoğunlukla harf olarak kullanılır.¹¹¹ Bu edatlardan sonra bazen merfû isim gelir. Bu ismin âmilinin ne olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda Basralılara göre, göre مَدْ ve مَنَّ 'dan sonra gelen isim merfû okunduğu durumda kendileri mübteda olup onlardan sonra gelen ismi ise merfû kırlarlar. Bu isimler مَدْ ve مَنَّ 'nun haberidir.¹¹² Zira مَدْ ve مَنَّ kelimeleri مَا رَأَيْتُهُ مَدْ يَوْمَانِ وَ مَنَّ لَيْتَانِ /*dönem anlamındadır.*¹¹³ Bu ekol müntesipleri مَنَّ لَيْتَانِ وَ مَنَّ لَيْتَانِ ifadesinin takdirinin مَنَّ لَيْتَانِ وَ مَنَّ لَيْتَانِ şeklinde olduğunu iddia etmektedirler. مَنَّ ise ibtida illetine bağlı olarak merfû konumunda olduğu gibi onun yerinde kullanılan kelimeler de aynı mahalde gelmiş olur. Bunların ibtida ile merfû oldukları kesin olarak ortaya çıkınca kendilerinden sonraki isimlerin haber olması zorunlu hale gelmiştir. Mebni

¹⁰⁵ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, II/637; Ebû Hayyân, *el-İrîşâf*, IV/1717; İbn Ebi'r-Rebî', Ubeydullah b. Ahmed el-İşbîlî, *el-Basît fi Şerhi Cumeli'z-Zeccâci*, (thk. Ayyad b. İdu's-Subeytî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986, I/ 870; el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/347.

¹⁰⁶ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 322 vd.

¹⁰⁷ İbn Ebi'r-Rebî', *el-Basît*, I/870; el-Murâdî, *el-Cenâ*, s.152.

¹⁰⁸ el-Bağdâdî, *Hizâne*, VI/415; İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, II/637; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/118.

¹⁰⁹ el-Bağdâdî, *Hizâne*, X/17; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II/8, 17; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I/62; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, II/286; el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/319.

¹¹⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s.322 vd.

¹¹¹ el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/368.

¹¹² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II/308; İbn Ebi'r-Rebî', *el-Basît*, II/854; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VIII/44; Ebû Hayyân, *el-İrîşâf*, III/1415; el-Muberrid, *el-Muktadab*, III/30; el-İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, I/210.

¹¹³ el-Muberrid, *el-Muktadab*, III/30 vd; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II/308.

sonra müfret hallerini mürekkep biçimlerinden ayırmak için م ötrelenmiştir. Bu edatların من ve إذ 'den oluştuğunu gösteren belirtilerden biri de مُنذ 'nun bir kısım Araplar tarafından منذ şeklinde esrelî okunmasıdır. Bu sözcüklerin مِنْ ve إِذ 'den oluştuğu sabit olunca kendilerinden sonraki merfûluk fiilin takdir edilmesiyle gerçekleşir. Zira إِذ 'den sonra fiilin takdir edilmesi daha hoş karşılanmıştır.¹²¹ Dolayısıyla ifadeler لَيْلَتَانِ مَضَى يَوْمَانِ مَضَى مُنذْ şeklinde takdir edilir. مُنذْ ve مُنذْ 'dan sonra mecrûr olarak kullanılan isimler ise مِنْ 'e itibarladır. Bundan dolayıdır ki ismi مُنذْ ile mecrûr etmek مُنذْ 'la cer kılmaktan daha iyidir. Çünkü bu durumda tağlib yoluyla مِنْ edatının nunu ortaya çıkarılmıştır. مُنذْ ile ise merfû kılmak daha iyidir. Burada da مِنْ 'nin nunu hazfedilmiş إِذ tağlib edilmiştir. مُنذْ ve مُنذْ 'nun aynı asıldan geldiğini gösteren delillerden biri ise bunlar isim olduklarında her ikisinin teksir cem'inin اَمْتَاذ¹²², taşgîr isimlerinin ise مُنْتِذْ şeklinde¹²³ getirilmesidir. ن harfinin geri gelmesi dikkat çekicidir. Bilindiği üzere ism-u taşgîr ve cem'i teksirler kelimeleri asıllarına döndürür.¹²⁴

14. Muzari Fiilin Âmili

Nasb ve cezm edici edatları almadığı zaman muzari fiil merfû olarak okunur.¹²⁵ Bu durumda muzari fiilin ne ile merfû olduğu ihtilafıdır. Basrîlere göre يَوْمٌ زَيْدٌ ve يَوْمٌ عَمْرٌو ibarelerindeki gibi muzari fiil, isim yerinde vaki olmasından dolayı merfûdur. Onlar bunu iki nedene bağlamaktadırlar.¹²⁶ Birincisi, muzari fiilin isim yerinde vaki olması manevî âmildir. Bu yönüyle ibtidaya benzemektedir. İbtida ise ref'i gerektirmektedir. İkincisi ise muzari fiilin isim yerinde gelmesi en güçlü durumlarında meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak kendisine en güçlü irâb olan merfûluğun verilmesi gerekir.¹²⁷ Basrahlılar bu tezlerinin mazi fiilin de merfû olmasını gerektirmediği düşüncesindedirler. Zira mazi fiil mebnî oluşuna bağlı olarak irab almamaktadır. Bu yönüyle mazi fiil kılıca benzemektedir. Kesmeyi kabul eden yerlerde kılıç kesmekte kesmeyi kabul etmeyen yerlerde ise kesme işini yerine getirmemektedir. Kılıcın kesmeyi kabul etmeyen yerlerde kesmemesi onun bütünüyle kesici olmadığını göstermemektedir. Dolayısıyla isim yerinde vaki olmanın, mazi fiili merfû kılmaması muzari fiili de merfû kılmayacağı anlamına gelmez.¹²⁸

¹²¹ İbn Ebi'r-Rebî', *el-Basît*, II/861.

¹²² Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, IV/170; el-Ukberî, *el-Lubâb*, I/369.

¹²³ Seyrâfî, Ebû Saîd, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, (thk. Komisyon), 1986, I/165; İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, II/137; İbn Cinnî, *Sırru Sina'âti'l-İ'râb*, II/547.

¹²⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 327 vd.

¹²⁵ İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 57.

¹²⁶ el-Muberrid, *el-Muktaḍab*, IV/80; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, IV/5; Curcânî, *el-Muktasid* II/1045; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII/12; el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, s. 322; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, IV/141.

¹²⁷ Suyûtî, *el-Metâli*, I/357.

¹²⁸ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 437 vd.

Küfelilerin çoğunluğuna göre ise muzari fiil nasb ve cezmedici edatlardan soyutlanmış olmasından ötürü merfûdur. Çünkü bu fiilin başına *أَنْ*, *كَيْ* ve *إِنَّ* gibi nasb¹²⁹ ve *لَمَّا*, *لَمَّا* emir *ل*, nehiy *لَا* 'sı ve şart anlamı için kullanılan *إِنْ* gibi cezm edici¹³⁰ edatlar gelebilmektedir. Nitekim muzari fiil, başına nasb edici edatlar geldiğinde *أَنْ تَقُومَ*, *لَنْ تَقُومَ*, *إِنَّ أكرمَكَ* ve *كَيْ تَفْعَلَ* gibi ifadelerinde olduğu gibi mansûb, cezm edici edatlar geldiğinde ise *لَمْ يَفْعَلْ* gibi ifadelerinde olduğu gibi mansûb, cezm edici edatlar geldiğinde ise *لَمْ يَفْعَلْ* gibi ifadelerindeki gibi meczûm olmaktadır. Nevâsib ve cevâzım dahil olmadığına ise muzari fiil merfû olur. Bundan anlaşıldığı üzere bu edatlar geldiğinde fiile nasb ve cezm, gelmediğinde ise ref¹³¹ dahil olur. Onlara göre merfû isim yerine geldiğinden dolayı muzari fiilin merfû olduğunu iddia eden tezi kabul etmezler. Çünkü *كَانَ زَيْدٌ يَقُومُ* ifadesindeki gibi mansûb isim yerinde geldiğinde mansûb olması gerekir. Eğer böyle olsaydı isim gibi hem merfû hem mansûb hem de mecrûr olarak i'rablanması gerekirdi. Ayrıca muzari fiil isim üzerine dahil olmayan nevâsib ve cevâzımla mansûb ve meczûm olması yine ismin merfû olmadığı başka bir durumla onun merfû olduğunu göstermektedir. Yine eğer isim yerinde geldiğinden dolayı bu fiil merfû olsaydı *كَانَ زَيْدٌ يَقُومُ* gibi ifadelerde merfû kılınmaması gerekirdi. Zira *كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا* demek icmayla doğru değildir. Bilindiği üzere *كَانَ* ve benzerlerinin ismi fiil cümlesi olmaktadır. Bu ekol müntesiplerinden¹³¹ Kisâî bu fiilin, başındaki zâid harflerle merfû olduğunu söylemiştir.¹³²

15. 'dan Sonra Mansûb Olarak Bir Başka Fiile Atfedilen Fiilin Âmili

Atıf harfî *وَ* 'dan sonra mansûb olarak başka bir fiile atfedilen fiilin âmili konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu bağlamda Basrahlılara göre, *لَا تَأْكُلُ السَّمَكَ* ile mansuptur.¹³³ Zira *وَ* harfî asıl olarak atıf harfidir. Atıf harfleri ise temelde amel etmezler. Çünkü bu harfler herhangi birine özgü olmaksızın bazen isim bazen ise fiil üzerine dahil olurlar. Araplar ikinci ifadedeki hükmün birincisinden farklı olarak isme tahvîl edilmesini dileyince cümledeki ismin fiile bitleştirilmesi muhal hale gelmiştir. Buna bağlı olarak *أَنْ* edatının takdir edilmesi vacip olmuştur. Çünkü fiil onunla isim konumundadır. Nitekim *أَنْ* fiili mansûb kılan âmiller içinde asıldır.¹³⁴

¹²⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I/31, *Evdahu'l-Mesâlik*, .IV/70; *Katru'n-Nedâ*, s. 57 vd.

¹³⁰ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, II/156; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII/40.

¹³¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 437 vd.

¹³² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII/12.

¹³³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII/24; el-Curcânî, *el-Muktasid*, II/ 1058; el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/26; İbn Serrâc, *el-Usûl*, II/154; İbn Akîl, *el-Musâid*, III/83; Ebû Hayyân, *el-İrîşâf*, IV/1664; İbn Cinnî, *Şirru Sina'ati'l-I'râb*, I/272; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III/41 vd.

¹³⁴ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 443 vd.

Kûfilere göre ise sarf/hilaf üzere mansuptur.¹³⁵ Zira birinci ifade ikinci ifadeden farklıdır. Nitekim burada âmilin tekrar edilerek لَا تَأْكُلُ السَّمَكَ وَلَا تَشْرَبُ denmesi uygun düşmez. Arapların bu sözlerinden maksat, birinci ifadenin cezm edilerek ikincinin ise nasb edilerek balık yenilmesinin ve süt içilmesinin ayrı ayrı değil bir arada yapılmasının yasaklanmasıdır. Eğer süt tek başına içilse ve yalnız balık yenilmiş olsa yasak çiğnenmiş olmaz. Âmil tekrar edilme niyetinde olunsaydı iki fiil de cezme edilip لَا تَأْكُلُ السَّمَكَ وَلَا تَشْرَبُ denilecekti. Dolayısıyla yasaklama sütün içilmesi ve balığın yenilmesine dönük olacaktı. Bunlardan biri tek başına veya birlikte yenilecek olsaydı her halükarda yasak işlenmiş olacaktı. Çünkü ikinci ifade birinci ifadeyle nehiy konusunda örtüşmektedir. Arapların özgün ifadesinde ise ikinci ibare birincisine muhalif olarak ondan ayrı kılınmıştır. İşte bu farklılık ikinci muzari fiili mansûb kılan âmildir.¹³⁶

16. Taleb veya Taleb Anlamındaki Cümlelere Cevap Gelen ف Edatı Almış Muzari Fiilinin Âmili

Taleb ve taleb anlamındaki emir, nehiy, istifham, temenni, tereci, arz ve tahdid ifade eden kelimelerden sonra, başında ف edatı gelmiş muzari fiilinin âmilinin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Buna göre Basra, muzari fiil ف harfinden sonra gizli bir أَنْ edatıyla mansûb olduğu görüşündedir.¹³⁷ Zira ف harfinin temel fonksiyonu atıftır.¹³⁸ Atıf harflerine asıl olan ise amel etmemeleridir. Bunların bazen ismin, bazen de fiilin üzerine dahil olmaları amel etmemelerini gerektirmektedir. Araplar bu cümle içinde birinci hükmün ikincisinden farklı olmasını arzulayınca fiili isme çevirdiler. Dolayısıyla fiilin isme bitştirilmesi imkansızlaştı. أَنْ edatı fiille birlikte isim konumunda olduğundan dolayı أَنْ edatı takdir edildi. Nitekim bu sözcük fiili nasb eden edatlar içinde asıldır.¹³⁹ Birinci fiil lafzı konusunda ikincisine benzesin diye أَنْ edatı açıkça zikredilmemiştir. Ayrıca Araplar ikinci fiili isim kılacak edatı açıkça zikretmeyi hoş karşılamazlar. Yine onlar muhaffef أَنْ 'nin hazfla birlikte amel edebileceği düşüncesindedirler. Şeddeli أَنْ için ise böyle bir ameli kabul etmezler. Halbuki bu ikinci edat birincisinden daha güçlüdür. Çünkü muhaffef أَنْ fiillerin, şeddeli أَنْ ise isimlerin âmilidir. İsimlerin âmili ise daha güçlüdür. Konumuz bağlamında ف harfi kendisine delalet ettiği için dolayı أَنْ edatı hafzedilmemiş gibidir. Aynı şekilde lâm anlamındaki حَى¹⁴⁰, cuhûd lamı¹⁴¹, أَوْ¹⁴² ve حَتَّى ve

¹³⁵ el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/25.

¹³⁶ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 442 vd.

¹³⁷ Ebû Hayyân, *el-İrtisâf*, IV/1668; el-Curcânî, *el-Muktasid*, s. 1061; İbn Akîl, *el-Musâid*, III/84; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s.61vd.; İbn Serrâc, *el-Usûl*, II/153.

¹³⁸ el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/14.

¹³⁹ Bu sözcük için bkz. İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 61.

¹⁴⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII/119; ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, s. 65; el-Ukberî, *I'râbu Lâmiyeti's-Şenferî*, (thk. Muhammed Edîb Abdulvâhid), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1984, s.86.

öğede birden amel edemez. Buna bağlı olarak şart fiilinin âmîl olması zorunlu hale gelmiştir. el-Mâzinî'ye göre ise cevap, vakf üzere mebnîdir. Zira muzari fiil isim konumunda gelebildiğinden dolayı merfû olmuştur. Halbuki şartın cevabı hiçbir zaman isim yerinde kullanılmaz. Böylelikle aslı üzere mebnî olmuştur.¹⁵⁰

Kûfilere göre ise, şart edatla, cevap civar/komşuluk ile meczûmdur.¹⁵¹ Çünkü cevap cümlesi şart fiiline daima komşudur ve neredeyse ondan hiçbir zaman ayrılmaz. Birlikteliği bu kadar güçlü olunca meczûm olma konusunda da ona hamledilmiştir. Dolayısıyla cevap cümlesi civar ile cezm kılınmıştır. Nitekim civar üzere hamletmek Arap dilinde çokça görülmektedir. Örneğin *لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ* / *Apaçık deliller kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkarcılar....*¹⁵² (el-Beyyine, 98/1) âyetinde *الْمُشْرِكِينَ* sözcüğü her ne kadar *لَمْ يَكُنِ* ismi olmasından dolayı mahallen merfû olan *الَّذِينَ* üzerine atıf edilmesine rağmen civar üzere mecrûr kılınmıştır.¹⁵³

18. كَى Anlamındaki Lâmn Dahil Olduğu Muzari Fiilin Âmili

كَى anlamında kullanılan ل edatının gelmesiyle mansûb olan muzari fiilinin âmîlinin ne olduğu tartışmalıdır. Bu bağlamda Basralılara göre, *جَنَّتَكَ* ifadesinde olduğu gibi كَى anlamındaki ل edatından sonra gelen muzari fiil, gizli bir اُن ile mansûbtur.¹⁵⁴ Çünkü lâm edatı ismin başına gelen âmillerdendir. İsmi âmillerinin fiillerde amel etmesi ise caiz değildir. Diğer harflerin değil de اُن 'nin takdir edilmesi, onunla fiilin, harfi cerrin dahil olabildiği mastar konumuna indirgenebilmesinden dolayıdır. Aynı zamanda اُن nasb edici edatların anasıdır. Onun takdir edilmesi daha uygundur. Bundan dolayı ان lamdan önce hem açıkça zikredilebilir hem de gizlenebilir.¹⁵⁵ Burada lâmdan sonra اُن tahfif için hafzedilmiştir. Arapların kelimelerinde tahfif amaçlı hafz çokça görülmektedir.¹⁵⁶

Kûfilere göre ise اُن takdir etmeye gerek yoktur. Burada nasbedici edat ل 'ın kendisidir. Çünkü bu harf كَى 'in anlamını içermekte ve onun yerinde kullanılmaktadır. كَى fiili nasbettiği gibi¹⁵⁷ onun yerinde kullanılan kelimenin de aynı ameli yapması gerekir. Ayrıca bu edat فَمَنْ لِيَقُومَ ifadesindeki gibi şart anlamını taşımakla اِنْ sözcüğüne benzemektedir. Ancak اُن ceza bahsinin omurgasını teşkil ettiğinden dolayı onunla ل 'ı birbirinden ayrı tutarak اِنْ e

¹⁵⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 485 vd.

¹⁵¹ İstirâbâzî, *Şerhu Radî*, IV/92; el-Ukberî, *el-Lubâb*, II/48

¹⁵² el-Beyyine, 98/1.

¹⁵³ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 483.

¹⁵⁴ el-Muktadab, *el-Muberrid*, II/7; İbn Cinnî, *Sırru Sina'âti'l-I'râb*, I/272; Şerhu'l-Eşmûnî, II/290; Sibeveyh, *el-Kitâb*, III/7; ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, s.65

¹⁵⁵ İbn Hişâm, *Şerhu'l-Katr*, 66; el-Murâdî, *Tavdîhu'l-Makâsîd*, III/1243.

¹⁵⁶ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 462 vd.

¹⁵⁷ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, II/150; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII/19; ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, s. 65 vd.

cezm¹⁵⁸, ل a ise nasb amelini vermişlerdir. Ref^c amelinin ise bu iki anlama dönük herhangi bir katkısı olamazdı. Zira fiili muzari bir görüşe göre nasb veya cezmedici edatları almadığında merfû olur.¹⁵⁹ Kûfelilere göre bu lâmin isimlerin başına gelerek onlarda amel eden cer lamı olması caiz değildir. Zira fiilin üzerine dahil olan bu edatın car lamı olduğunu ve ondan sonra gelen fiilin mukadder bir اُنْ 'le mansûb olduğunu söyleyecek olursak, اَمْرْتِ امْرْتِ takdirinde اَمْرْتِ بِنَكْرَمِ denilmesinin caiz olması gerekirdi. Bunun icmayla caiz görülmemesini Kûfeliler tezlerine delil olarak sunarlar. Ayrıca lâm her ne kadar isimlerin âmillerinden olsa bile bazı durumlarda fiiller üzerinde de amel eder. Örneğin لِيَقُمْ مُحَمَّدٌ ifadesi gibi emirlerde ve وَلِيَغْفِرِ اللَّهُ cümlesi gibi dua ifadelerinde cezm edici olmaktadır. Dolayısıyla lâm müstakbel anlamlı fiillerde cezm amelini yaptığı gibi bazı durumlarda aynı fiillerin başına gelerek nasb amelini de yapabilir.¹⁶⁰

9. Şart Edatı اِنْ 'den Hemen Sonra Gelen İsmiñ Âmili

İki fiili meczum eden sözcüklerin başında اِنْ edatı gelmektedir.¹⁶¹ Bu edattan hemen sonra, fiilin önünde اِنْ زَيْدٌ اَتَانِي اَتَيْه ifadesindeki gibi isim geldiğinde neyle merfû olacağı konusu tartışmalıdır.

Basralılara göre bu isim mukadder bir fiille merfû olur.¹⁶² Dolayısıyla yukarıdaki ifadenin takdiri اِنْ اَتَانِي زَيْدٌ اَتَيْه şeklindedir. Daha sonra zikredilen fiil söz konusu gizli fiili açığa çıkarmaktadır. Basrîler fiil takdir etmelerini şöyle kanıtlamaya çalışırlar: Cezm harfiyle fiilin arasını, fiilin amel etmediği başka bir öge ile ayırmak caiz değildir. Arkada gelen fiilin burada amel etmesi de uygun düşmez. Çünkü fiille merfû olan bir şeyin onun önüne geçmesi caiz değildir. Dolayısıyla herhangi bir âmil takdir etmediğimizde isim ref^c edici bir şey olmadan merfû olur. Bu da caiz değildir. Buna bağlı olarak daha sonra gelen zahir fiilin delalet ettiği bir fiil takdir etmek zorunlu hale gelir.¹⁶³

Kûfelilere göre ise bu isim herhangi bir fiil takdir etmeksizin, o fiilin âidiyle veya kendisiyle merfûdur. Çünkü şart ve ceza babında اِنْ asıldır. Bu sözcüğün güçlü olmasından ötürü merfû fiilin önde gelmesi caizdir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII/140.

¹⁵⁹ İbnu's-Serrâc, *el-Uşûl*, II/145; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII/4.

¹⁶⁰ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 461 vd.

¹⁶¹ el-Murâdî, *el-Cenâ*, s.208; İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed, *Risâletu'l-Mebâhisi'l-Mardıyye el-Mutaallikati bimini'ş-Şartıyye*, (thk. Mâzin el-Mubârek), Dâru İbn Kesir, Dimeşk, 1987, s.34; el-Ukberî, *el-Lubâb*, II/47;

¹⁶² el-Muberrid, *el-Muktadab*, II/76; Sibeveyh, *el-Kitâb*, I/363; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 757, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/85; İbn Akîl, *Şerh*, II/86.

¹⁶³ el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 490 vd

¹⁶⁴ el-Ukberî, *el-Lubâb*, II/57; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 490 vd; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 757 vd.

SONUÇ

Fetih hareketleriyle birlikte farklı kültür ve milletlerden müslüman olan kimselerin din dili olan Arapçaya yönelmesi sonucu lahn olgusu ortaya çıkmıştır. Müslüman alimler, dini kaynakları ve Arapçayı koruma düşüncesiyle bu dile özgü kuralları tespit etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalara bağlı olarak birçok konuda ihtilaf eden Basra ve Kûfe Arap dili ekolleri oluşmuştur. Sözümleri ettiğimiz görüş farklılıkları kendisini âmiller konusunda açıkça göstermektedir. Bu bağlamda Basralılar konuyla ilgili şu görüşleri ortaya atmışlardır:

Mübteda ibtida ile, haber ise bazılarında göre ibtida ile, bazılarında göre hem ibtida hem mübteda, bazılarında göre ise sadece mübteda ile merfûdur. Zarf bir ismin önünde zikredildiğinde o isim ibtida ile merfû olur. لولا sonra zikredilen isim ibtida ile ref'a almıştır. Mefûlu bihte sadece fiil amel etmektedir. Zamirini mamûl olarak almış bir fiilden önce mansûb olarak gelmiş isimde, âmil mukadder başka bir fiildir. Tenâzu' babında ikinci fiile amel vermek daha uygundur. ما-1 Hicâziyyenin haberi bu edatın kendisiyle mansûbtur. إن vb. haberleri bu edatlarla merfû'dur. Haber olarak gelen zarf, mukadder bir fiil veya fiil anlamındaki bir kelimeyle mansûbtur. Mefûlu maah, vay araya girse de kendinden önceki fiille nasbedilmiştir. Müstesna, fiil veya لا'nın araya girmesiyle kazanılmış olan fiil anlamıyla mansûbtur. رَبِّ anlamındaki و değil ondan sonra gelen mukadder bir رَبِّ amel etmektedir. مُنْذ ve مُنْذ 'dan sonra merfû olarak gelen sözcük, bu edatların haberi olmakla ref' edilmiştir. Muzâri fiil isim yerinde kullanılmasından dolayı merfûdur. و harfinden sonra mansûb olarak başka bir fiile atfedilmiş fiil, mukadder bir أَنْ ile nasbedilmiştir. Talebe cevap olarak ف harfinden sonra gelen muzari fiil, gizli bir أَنْ edatıyla mansûbtur. Bazılarında göre hem cevap hem de şart fiili şart edatıyla meczûmken, bazılarında göre ise edat ve şart fiili birlikte cevapta amel etmektedir. كَى anlamındaki ل 'dan sonra gelen muzari fiil mukadder bir أَنْ ile mansûbtur. Şart edatı إِنَّ 'den sonra gelen isim, mukadder bir fiille merfû'dur.

Kûfeliler ise âmillerle ilgili şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: Mübteda haberi, haber ise mübtedayı ref' eder. İsmi önünde zikredilen zarf, onu merfû kılmıştır. لولا 'dan sonra gelen isim bu edatın kendisiyle merfûdur. Mefûlun bihte hem fiil hem de fail birlikte amel eder. Zamirini mamûl olarak almış fiilin önünde mansûb olarak zikredilmiş ismin âmili bizzat o fiildir. Tenazu babında birinci fiile amel vermek daha uygundur. ما-1 Hicaziyetinin haberi câr edatının hazfiyle mansûb olmuştur. إِنَّ ve kardeşlerinin haberleri bu edatlarla değil önceki halleri üzere merfûdur. Haber olarak gelen zarf hilaf üzere mansûbtur. Yine mefûlu maah, hilaf üzerine mebnîdir. Müstesna Kûfelilerden bazılarında göre لا edatıyla; bazılarında göre ise لا'nın ve إِنَّ ile لا 'dan oluştuğu düşüncesiyle olumlu cümlede إِنَّ ile, olumsuz cümlede işe لا ile i'rab almaktadır. رَبِّ anlamındaki و bizzat kendisi amel etmektedir. مُنْذ ve

مُذَّ dan sonra gelen merfû isimler mahzûf bir fiilin takdir edilmesiyle merfû kılınırlar. Muzari fiil, nasb ve cezm edici edatlardan soyutlandıklarından dolayı merfûdur. Taleb anlamındaki ifadelerle cevap olmak üzere gelen ف harfinden sonra gelen muzari fiil hilâf üzere mebnidir. كَى anlamındaki ل 'dan sonra gelen muzari fiil, ل 'ın kendisiyle mansûbtur. اِن 'den hemen sonra gelen merfû isim mukadder bir fiille değil daha sonra zikredilen fiilin âidiyle merfûdur.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Afgânî, Saîd b. Muhammed b. Muhammed, *el-Mûcez fi'l-Kavâidi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.
- el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-'Arab*, (thk. Muhammed Nebîl Tureyfi- Emîl Bedî el-Ya'kûb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-Cevcerî, Şemseddin Muhammed b. Abdulmunîm, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*, (thk. Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî), 'Îmâdetu'l-Bahsi'l-'İlmî, Medinetu'l-Munevvere, 2004.
- el-Curcânî, Abdulkâhir, *el-Muktasid fi Şerhi'l-İdâh*, (thk. Kâzım Bahr el-Mercân), Dâru'r-Reşîd, Irak, 1982.
- el-Curcânî, Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405, Beyrut.
- Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab*, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, trs.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Abdurrahman b. Muhammed, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk. Cevdet Mebrûk Muhammed Mebrûk-Ramazân Abdu'ttevvâb), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 2002.
-*Esrâru'l-'Arabiyye*, (thk. Muhammed Behçet el-Baytar), Metbûatu'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî, Dimeşk, trs.
- el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd- Sabbân Haşiyesiyle birlikte), el-Mektebetu't-Tevfikîyye, trs.
- el-Ezherî, Halid b. Abdillâh, *Şerhu't-Tasrih ala't-Tavdîh*, (thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000.
- Fîrûzabâdî, Muhammed b. Yakûb, *el-Bulğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, (thk. Muhammed el-Misrî), Cemiyetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kuveyt, h.1407.
- İbn Akîl, Abdullâh b. Abdurrahman, *Şerhu'bni Akîl 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru't-Turâs, 1980.

-, *el-Musâid 'alâ Teshîli'l-Fevâid*, (thk. Muhammed Kâmil Berakât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1980.
- İbn Cinnî, *Sırru Sina 'âti'l-İ'râb*, (thk. Hasan Hindâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1985.
-, *Hasâis* (thk. Muhammed Ali Neccâr), Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trs.
-, *Kitâbu'l-Luma' fi'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi's-Sekafiyye, Kuveyt, 1972.
- İbn Ebi'r-Rebî', Ubeydullah b. Ahmed el-İşbîlî, *el-Basît fi Şerhi Cumeli'z-Zeccâci*, (thk. Ayyad b. İdu's-Subeyfî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, 1994
- İbn Hişâm, Cemaleddin b. Yusuf b. Ahmed, *Evdahu'l-Mesâlik fi Elfîyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1979.
-, *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*, (thk. Muhammed b. Abdulhamîd), Dersaadet Yay, İstanbul, trs.
-, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-Eârib*, (thk. Komisyon), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed, *Risâletu'l-Mebâhisi'l-Mardiyye el-Mutaallikati bimini'ş-Şartiyye*, (thk. Mâzin el-Mubârek), Dâru İbn Kesir, Dimeşk, 1987.
- İbn Mâlik, Cemaleddin Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu't-Teshîl*, (thk. Komisyon), trs.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Daru Sâdır, Beyrut, trs.
- İbn Usfûr, Ali b. Mu'min, *el-Mukarrib*, (thk. Ahmed Abdussettar el-Cevârî, Abdussettâr el-Cebûrî), yy., 1972.
- İbn Seyyidih, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhassis*, (thk. Halil İbrahim Ceffâl) Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- İbn Ya'îş, Muvaffikuddîn Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufassal*, İdâretu't-Tabâ'ati'l-Munîre, Mısır, trs.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ömer, *el-İdâh fi Şerhi'l-Mufassal*, (thk. Dr. Musa el-Alîlî), Matbaatu'l-'Ânî, Bağdad, trs.
- İbnu's-Serrâc, Ebu Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fi'n-Nahv*, (thk. Abdulluseyn el-Fetelî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1988.
- el-İstirâbâzî, Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî ala'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), Bingazi, 1996.
-, *Şerhu Şâfiyeti'bni Hâcib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedruddin Hasan b. Kâsım, *Tevdihu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfîyyeti'bni Mâlik*, (thk. Abdurrahman Ali Suleyman), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2008.
-, *el-Cene'd, Dâni fi Hurûfi'l-Meânî*, (thk. Komisyon), el-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- el-Muberrid Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, (thk. Muhammed Abdulhâlik Adîme), Kahire, 1994.

- el-Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf 'alâ Muhimmati't-Te'ârif*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1410.
- er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Îsâ, *Risâletân fi'l-Luğa*, (thk. İbrahim Samarrâî), Dâru'l-Fikr, 1984.
- Sâmarrâî, İbrahim, *el-Medârisu'n-Nahviyye-Ustûretun ve Vâkiun-*, Dâru'l-Fikr, Ammân, trs.
- es-Seyrâfî, Ebû Saîd, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*, (thk. Komisyon), 1986.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, (Abdusselam b. Harun), Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1988.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-Muzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Envâihâ*, (Thk. Komisyon), Mektebetu't-Turas, Kahire, trs.
-, *el-Metâliu's-Saide fi Şerhi'l-Feride*, (thk. Nebhân Yasîn Huseyn); yy., 1977.
-, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'u'l-Cevâmi'*, (thk. Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- et-Tantavî, Muhammed, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşhuri'n-Nuhât*, Dâru'l-Meârif, trs.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu'stulâhi'l-Funûn*, (thk. Ali Dahrûc), Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrût, 1996.
- el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbiddin Abdullah b. Huseyn, *el-Lubâb fi 'İleli'l-Bina ve'l-Î'râb*, (thk. Gazi Muhtar Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dîmeşk, 1995.
-, *Î'râbu Lâmiyeti's-Şenferî*, (thk. Muhammed Edîb Abdolvâhid), el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1984.
-, *Mesâilun Hilafiyye*, (Muhammed Hayr el-Hulvânî), Dâru's-Şarki'l-'Arabî, Dîmeşk, 1992.
- ez-Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak el-Hindâvî, *el-Lâmât*, (thk. Mâzinu'l-Mubarek), Dâru'l-Fikr, Dîmeşk, 1985.
- ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufasssal fi San'ati'l-Î'râb*, (thk. Ali Mulhim), Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993.
- ez-Zeyyât, Ahmet Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru Nahdeti Mısır, Kahire, trs.
- Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd, *el-A'lam*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.